

4.6.2 Adjektiva

Adjektiva rozeznáváme podle významu v zásadě dvojí: jakostní (kvalitativní) a vztahová (relační). **Jakostní adjektiva** (např. *veliký, tmavý*) pojmenovávají vlastnost (vlastnost substance označené jejich řídicím substantivem) jako kvalitu a většinou se stupňují. **Vztahová adjektiva** (např. *žabí, nedostizhý, zítřejší*) pojmenovávají vlastnost jako vztah (vyjadřují vztah substance označené jejich řídicím substantivem k substanci/ději/okolnosti vyjádřené jejich základovým slovem) a stupňují se jen zřídka (stupňuje se např. *severní*).

Jemnějších sémantických klasifikací adjektiv je několik. Jakostní adjektiva je možné dělit v souladu s MČ 2 na kvalifikační a deskriptivní: kvalifikační subjektivně hodnotí intenzifikovatelnou vlastnost a mohou se stupňovat (*velký*), kdežto deskriptivní označují objektivní vlastnost, která nemůže měnit míru (*němý*). Pokud mají deskriptivní adjektiva opozita, jde o opozita komplementární, kdežto u kvalifikačních adjektiv jde o opozita polární. Při přenášení významu nebo při terminologizaci se příslušnost adjektiva k sémanticky vymezenému druhu často mění: např. se vztahová adjektiva stávají kvalifikačními (*kamenný výraz*) nebo kvalifikační deskriptivními (*lehká atletika*). E. Lehečková (2011) a R. Ocelák (2013) nazývají nerelační adjektiva skalárními a dělí je na relativní (polárně opozitní, operující na otevřené stupnici, např. *krátký, dlouhý, bohatý*) a absolutní (komplementárně opozitní, operující na uzavřené stupnici). Ta pak dále rozdělují na maximální, která platí až v okamžiku dosažení maximální míry (*prázdný, plný, suchý, ryzí*), a minimální, která platí při dosažení jakékoli nenulové míry (*mokrý, světlý, špinavý*). Mezi relativní patří nepříliš velká skupina základních rozměrových adjektiv, vesměs dost frekventovaných.

Primární syntaktickou funkcí adjektiv je funkce shodného přívlastku, z funkcí sekundárních jsou obvyklé funkce jmenné části přísudku a doplňku. Ve všech těchto funkcích je adjektivum závislé na nějakém syntaktickém substantivu (čili na substantivu nebo jiném slově, které se ve větě chová jako substantivum) prostřednictvím kongruence. Morfologické kategorie (pád, číslo i rod) jsou tedy u adjektiv dány shodou s řídicím substantivem. Některá adjektiva se běžně nevyskytují ve funkci přívlastku (*schopen, fit, hin*), jiná se naopak na tuto funkci omezují (*pouhý, jednotlivý*). Predikativní funkce je

častěji než funkce přívlastková spojena s hodnotícím významem a se zachováním valence.

Slovesná adjektiva, tzn. transflexí adjektivizované původní přechodníky nebo přičestí (*sedící, popsavší, (vy)konaný/(pře)vinutý, zvadlý*), vyjadřují vedle jmenných kategorií rovněž dvě kategorie slovesné: slovesný rod a vid. Slovesná adjektiva vzniklá z přechodníků se neužívají v přísudkové funkci (pokud ovšem nejsou užita v přeneseném významu: *formulace je matoucí*).

U adjektiv se uplatňuje především adjektivní neboli složená deklinace, v menší míře deklinace substantivní a některá adjektiva (převážně přejatá, ale také zkrácená) jsou nesklonná (*khaki, švorc, bezva*). Složená deklinace je reprezentována dvěma typy: „mladý“ (tvrdý typ, adjektiva trojvýchodná) a „jarní“ (měkký typ, adjektiva jednovýchodná). Podle vzoru „jarní“ se skloňují všechny adjektivní tvary druhého a třetího stupně.

Tzv. **jmenné tvary adjektiv** (*šťasten, šťastna, ...*) mají koncovky tvrdých substantivních deklinačních typů (všech rodů), tj. „pán“, „hrad“, „žena“, „město“. Používají se dnes už nepřilíš často, a to v podstatě výhradně v nominativu, popř. při archaické stylizaci i v akuzativu; jsou spíše příznakem vyššího stylu. Ostatní pády „nepotřebují“, poněvadž jich nelze použít v přívlastku. Někdy se jmenný tvar adjektiva sémanticky vzdálí od tvarů složených, zpravidla získá modální význam a valenci: např. *nebyl mocen slova; nejsi hoden (toho), abys mi zavázal střevíc*.

Adjektiva s významem individuálně přívlastňovacím mají ve spisovné češtině deklinaci smíšenou – zčásti substantivní tvrdou (mají tedy koncovky vzorů „pán“, „hrad“, „žena“ a „město“) a zčásti adjektivní tvrdou („mladý“). (V nespisovných varietách češtiny tato deklinace v této podobě neexistuje.) Protože je takových přívlastňovacích adjektiv mnoho a jejich tvoření je produktivní, považuje se tato smíšená deklinace za vyhraněný, samostatný deklinační typ. A poněvadž se taková adjektiva odvozují jen dvěma možnými způsoby, totiž buď příponou *-ův-* (od maskulin životných), nebo příponou *-in-* (od feminin), přihlíží tradiční klasifikace vzorů ke způsobu tvoření a zavádí u tohoto jediného

typu dvě vzorová slova, „otcův“ a „matčin“. Tvoření individuálně přivlastňovacích adjektiv má řadu omezení: sémantické (nejde to od názvů věcí), funkčněmorfologické (nejde to od neuter ani od plurálových tvarů), formálněmorfologické (nejde to od jmen skloňovaných podle adjektivních vzorů), slovotvorné (nejde to od jmen s příponou *-ice*), syntaktické (nejde to od rozvitého jména a až na výjimky od jména víceslovného). Podle P. Karlíka (2004) jsou „tzv. posesivní adjektiva“ výrazy s hybridní, adjektivně-substantivní povahou. Ve většině svých morfologických i syntaktických vlastností se shodují s posesivními zájmeny.

Mnohá adjektiva se stupňují. Smyslem **stupňování** je relativní vyjadřování míry vlastnosti (její srovnávání, komparace). Nejproblematictější je kupodivu **pozitiv**: zatímco v mluvnicích bývá ztotožňován se základním tvarem adjektiva, podle některých přístupů (např. Karlík – Hladká 2004) je třeba odlišovat základní tvar v polárním, tedy absolutním významu (*Pavel je vysoký chlapec*) od pozitivu, který vyjadřuje stejnou relativní míru vyjadřované vlastnosti při srovnávání (*Pavel už je stejně vysoký jako jeho otec* neimplikuje nutně, že je Pavel vysoký). Můžeme také mluvit o pozitivu relativním (*Pavel už je stejně vysoký jako jeho otec*) a pozitivu absolutním (*Pavel je vysoký chlapec*), přičemž pozitiv absolutní je primární. U ostatních stupňovacích forem („stupňů“) už je však primární funkce relativní (srovnávací).

Komparativ vyjadřuje, že substance označená řídicím substantivem má vyšší míru vlastnosti než jiná substance (*Pavel je vyšší než Petr*), popř. než tatáž substance za jiných okolností (*Pavel je vyšší než před rokem*) či v něčem očekávání (*Pavel je vyšší, než jsem čekal*). U adjektiv pojmenovávajících měřitelné vlastnosti může komparativ označovat též míru přesahující kvantifikovanou hodnotu (*Pavel je vyšší než 170 cm*).

Superlativ vyjadřuje, že substance označená řídicím substantivem má vyšší míru vlastnosti než ostatní členové (nějakým způsobem vymezené) množiny substancí (*Pavel je nejvyšší ze třídy*), popř. že nějaká substance má vyšší míru vlastnosti za určitých okolností ve srovnání s množinou jiných okolností (*Pavel si je nejjistější v chemii*).

Elativ (nesrovnávací komparativ) vyjadřuje míru vlastnosti nikoli relativní, nýbrž absolutní: vyjadřuje, že substance označená řídicím substantivem má danou vlastnost jen v omezené míře, neboli že má spíš tuto vlastnost než vlastnost protikladnou, kterou pojmenovává antonymum příslušného adjektiva (*Pavel je vyšší, světlouhlý...*). Absolutní, nesrovnávací význam může mít i superlativ: *Moje nejmilejší Katko* („velmi milá“), *přál bych Ti, abys byla co nejspokojenější* („spokojená v maximální dosažitelné míře“).

Komparativ adjektiv se v češtině tvoří buď slootovornou příponou *-ější/-ejší*, nebo slootovornou příponou *-ší* (pouze u primárních adjektiv), nebo (u některých primárních adjektiv zakončených na *-ký*) pouhou pádovou koncovkou *-í* (*tenčí*). Přípona *-ší* se uplatňuje i u tzv. nepravidelného stupňování, při němž se výrazně, nad rámec běžných morfonologických alternací mění podoba základu (*menší, lepší*). Superlativ se tvoří vždy a bez výjimky přidáním předpony *nej-* k tvaru komparativu. J. Marvan (2008: 100–101) považuje za zvláštní formu superlativu tzv. vanitiv – jeho tvary se tvoří od tvaru komparativu prefixoidem *sebe-* a vyjadřují míru absolutní („maximální dosažitelnou“).

Vedle tohoto slootovorného (afixálního) stupňování existuje v češtině ještě stupňování opisné. Je užitečné nejen pro adjektiva, jejichž forma jim neumožňuje přibírání přípon (*více lahodící oku*), nýbrž zejména pro možnost srovnávání v opačném směru, zvláště u adjektiv, která nemají antonyma (*Pavel je vyšší než Petr, ale méně svalnatý*). Stupňovat afixálně a opisně najednou (*méně chápatější*) je chybné.